

STUDIA MIGRACYJNE- PRZEGLĄD POLONIJNY

Polska Akademia
Nauk

Komitet Badań nad
Migracjami

PL ISSN 0137-303 X

Rok XL
zeszyt 2/2014

ZAWARTOŚĆ

WYBRANE ARTYKUŁY

Druk
PAN WDN
Warszawa

- Albert Terelak: Przewaga czynników „wypychających” z kraju odpływu nad „przyciągającymi” do kraju napływu, nie sprzyja emigracjom pełnym. Tymczasowość jako egzystencjalna kategoria czasu**
Albert Terelak
- Problemy wymiaru emigracyjnej tymczasowości**
Sebastian Kołodziejczak
- Praca i rodzina: Rozważania Polaków mieszkających w Norwegii o powrocie do kraju**
Marta Bivand Erdal
- Polscy imigranci w Irlandii: formy życia małżeńsko-rodzinnego oraz przekształcenia funkcji rodziny**
Marcin Lisak
- Indywidualny bilans korzyści i strat na przykładzie sytuacji zawodowej emigrantów polskich w Austrii**
Dorota Czakon
- Współczesna polska emigracja w Stanach Zjednoczonych: skala, rozmieszczenie przestrzenne, przyczyny wyjazdów**
Anna Fiń
- Odtwarzanie barier migracyjnych w warunkach kryzysu ekonomicznego**
Elżbieta Smolarkiewicz
- Polityka integracyjna imigrantów na poziomie lokalnym na przykładzie wybranych miast w Niemczech i Wielkiej Brytanii**
Barbara Jaczewska
- Między domem a szkołą. Dzieci migrantów w systemie edukacyjnym. Kontekst norweski**
Magdalena Ślusarczyk, Karolina Nikielska-Sekuła
- Praktykowanie białoruskości w strategiach rodzicielskich migrantów**
Anna Dolińska

ALBERT TERELAK

Uniwersytet Szczeciński

PRZEWAGA CZYNNIKÓW „WYPYCHAJĄCYCH” Z KRAJU ODPŁYWU NAD „PRZYCIĄGAJĄCYMI” DO KRAJU NAPŁYWU, NIE SPRZYJA EMIGRACJOM PEŁNYM.¹ TYMCZASOWOŚĆ JAKO EGZYSTENCJALNA KATEGORIA CZASU.

Tekst stanowi rozwinięcie, uzupełnienie oraz próbę syntezy rozważań nad zagadnieniem tymczasowości zagranicznych emigracji zarobkowych, podjętych w pracach pt.: *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z woje-*

¹ Tytuł artykułu stanowi hipoteza sformułowana w przytoczonych tu badaniach, zrealizowanych w latach 2009-2011, w ramach grantu badawczego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr NN116432437. W projekcie zrealizowano koncepcję badawczą, obejmującą analizę materiału empirycznego, gromadzonego z trzech rodzajów źródeł: 1) analizie typu *desk research* poddano dostępne dane wtórne, charakteryzujące zachodniopomorski rynek pracy, społeczeństwo i jego specyfikę demograficzną ze szczególnym uwzględnieniem ruchów wędrowniczych, w tym zjawisk emigracji zarobkowych i stałych z obszaru województwa; 2) przeprowadzono 1100 wywiadów kwestionariuszowych na próbie celowej, dobranej metodą wielostopniową (pierwszy stopień – losowanie gmin na obszarze województwa, drugi stopień – losowanie sołectw na obszarach wiejskich, jak również dzielnic w dużych oraz średnich miastach i sektorów w małych miastach, trzeci stopień – dobór celowy rodzin emigrantów zarobkowych przebywających za granicą lub samych emigrantów w przypadku aktualnego ich pobytu w kraju; przy czym warunkiem zakwalifikowania emigranta do próby badawczej był jego czasowy pobyt w kraju lub maksymalnie półroczna perspektywa kolejnego wyjazdu), czwarty stopień – dobór kolejnych emigrantów, zastosowanie metody „kuli śnieżnej – ulosowanej”) – zgromadzony materiał poddany został analizie statystycznej, z zastosowaniem procedur estymacji i wnioskowania statystycznego; 3) przeprowadzono 67 wywiadów pogłębionych z emigrantami zarobkowymi z Pomorza Zachodniego, wywiady były analizowane z zastosowaniem metodologii teorii ugruntowanej Anselma Straussa i Barneya Gläsera. Szczegółowy opis zastosowanej metodologii badań ujęty został w dwóch pozycjach stanowiących zwieńczenie wymienionego projektu: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012c), *Zagraniczne emigracje zarobkowe mieszkańców województwa zachodniopomorskiego a regionalny rynek pracy*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL oraz Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL.

wództwa zachodniopomorskiego oraz *Zagraniczne emigracje zarobkowe mieszkańców województwa zachodniopomorskiego a regionalny rynek pracy*². Obie pozycje stanowią kanwę dla zawartych w artykule dociekań znaczenia kategorii tymczasowości w oglądzie relacji między czynnikami wpływającymi na wybór emigracji zarobkowej.

Kiedy podejmujemy w swym życiu decyzje fundamentalne i oryginalne zarazem (nowe, dotąd nieobecne w naszej codzienności) – takie, które mogą zasadniczo odmienić sytuację, w jakiej się znajdujemy – najczęściej robimy to w przekonaniu, że inaczej się nie da..., że wszystko inne jest nieskuteczne, nietwórcze lub mało wydajne³. Niekiedy jednak takie decyzje podejmujemy w odniesieniu do bardziej lub mniej określonego okresu o specyficznych właściwościach. Tymczasowo gotowi jesteśmy zarówno na wielkie poświęcenia, jak i na działania, do których niechętnie byśmy się przyznali albo które wręcz gotowi byłibyśmy ukrywać latami przed bliskimi, a niejednokrotnie przed wszystkimi. Tymczasowość jest rodzajem nawiasu, w którym – przez jakiś okres – umieszczamy wiele zachowań i działań, traktowanych przez nas jako do pewnego stopnia przymusową czy wynikającą z poczucia powinności aktywność, obcą naszym wewnętrznym przekonaniom o tym, kim jesteśmy, czym chcemy się w życiu zajmować, jakie potrzeby zaspokajać, jakie cele osiągać. Tymczasowość bywa okresem w życiu, w który wkraczamy, pozostawiając „na zewnątrz” – w czasie płynącym równolegle, w płaszczyźnie naszego wewnętrznego dialogu oraz w świadomości naszych bliskich – jakąś część siebie (będącą, w naszym najgłębszym przeświadczeniu, jądrem naszej tożsamości, tworzonym np. przez status społeczny, osobiste potrzeby związane z czymś, co można nazwać prywatną koncepcją siebie, niektóre wartości). Na jakiś czas potrafimy wziąć na siebie niewygodne obowiązki innych, odpowiedzialność za sprawy, za ludzi, za bieg zdarzeń, traktując je jako obce naszym wewnętrznym potrzebom, przykre,

² W treści artykułu znajdują się odwołania, przytoczenia oraz modyfikacje fragmentów książek, stanowiących podstawę niniejszego opracowania, tj. Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, s. 64–86 oraz 100–115 oraz Terelak A., Kołodziejczak S. (2012c), *Zagraniczne emigracje zarobkowe mieszkańców województwa zachodniopomorskiego a regionalny rynek pracy*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, s. 103–127. Swoistą kontynuacją omawianych tu problemów jest, następujący po niniejszym tekście, artykuł Sebastiana Kołodziejczaka pt. *Problemy wymiaru emigracyjnej tymczasowości*.

³ We wstępnej części artykułu posłużono się kategorią uogólnionego „my” ze względu na potrzebę odwołania się do szerszego niż tylko emigracyjny kontekstu zastosowania tymczasowości w życiu codziennym. Te wstępne rozważania posiadają charakter bardziej ogólny niż treści sformułowane w dalszej części artykułu. Tym samym pozwalają one – w zamierzeniu autora – zidentyfikować tymczasowość w życiu jako rodzaj szczególnej kategorii pojmowania czasu, występującej w różnych sferach aktywności wielu ludzi.

uciążliwe, niedające poczucia samorealizacji. Tymczasem zajmujemy się pracą niedającą satysfakcji, odkładając założenie wymarzonej firmy albo bierzemy na siebie trudy „dorabiania się” kosztem – na jakiś czas odłożonej – pracy naukowej, podróży dookoła świata czy codziennych śniadań, obiadów i kolacji bądź sobotnich, długich poranków z żoną albo mężem i dziećmi.

Jeśli przyjrzeć się naszym działaniom na przestrzeni lat, często okazać się może, iż tymczasowość stanowi bardzo znaczącą kategorię życia. Jej niełatwo do uchwycenia, dwoista natura wywiera zgoła odmienny wpływ zarówno na nasze otoczenie, jak i na nas samych, zależnie od tego, którą jej postać wybierzemy w danych okolicznościach, w jaki sposób i w jakim kontekście tymczasowość wkracza w nasze codzienne życie. Gdy jest ona względnie ustrukturalizowana, gdy jest przemyślana – jako okres wpisany w jakiś plan, z rozmysłem zakładający „czasową inność”, odmienność działań – wtedy stanowi aspekt naszego życia poddający się kontroli, dookreślony, posiadający względnie jasno sprecyzowane przeznaczenie. Inicjujemy ją z bardziej lub mniej jednoznacznie przewidywanym zakończeniem oraz efektami pracy, działań, zachowań – tym, co przyniesie nam ten czas wydzielony na aktywność szczególnego rodzaju; nową w stosunku do tego, co robiliśmy dotąd. Wkraczamy w nią całymi sobą, w jakiś sposób realizując się w podjętych na pewien czas obowiązkach, zadaniach, pracy, stanowiących – co prawda – swoiste *novum* w naszym życiu, ale zawierających w sobie jakiś aspekt nas samych, takich, jakimi wewnętrznie się czujemy. Jeśli natomiast tymczasowość, na jaką się decydujemy, jest amorficzna, jeśli stanowi uzasadnienie dla konieczności życiowej, swoistą deskę ratunku przed przytłaczającą perspektywą działań przymusowych, niechcianych i przy tym nieuniknionych, wtedy staje się przestrzenią, w której nie czujemy się obecni w całości, staje się tu i teraz jedynie dla jakiejś części nas samych, areną działań i aktów realnych – co prawda – ale jednak pozbawionych pełnej identyfikacji, poczucia utożsamienia.

Jest jeszcze inny – zgoła odmienny od przytoczonych powyżej (dlatego też nie będzie on stanowił przedmiotu dalszej części rozważań) – aspekt tymczasowości, taki który ma miejsce, gdy nie możemy się przed czymś powstrzymać, a trudno by było się do tego komuś przyznać, bo tego rodzaju zachowania są społecznie naznaczone. Kiedy, np. ktoś nie może sobie odmówić codziennego drinka, dwóch lub trzech..., wtedy zwykle przyjmuje, że to tylko przez jakiś czas tak się zachowuje, że przyjdzie taki moment, w którym z tym skończy. Tego rodzaju tymczasowość ma to do siebie – i tym nade wszystko różni się od dwu powyżej naszkicowanych – że trudno stwierdzić, na ile jest ona „bąblem czasowym”, w który wtłoczona została, siłą zewnętrznych okoliczności, jakaś część naszej osoby, a na ile stanowi ona wybrany przez nas okres autokreacyjnego (bądź autodestrukcyjnego) albo autoterapeutycznego czy wreszcie rekreacyjnego

działania. W takim przypadku trudno jest stwierdzić, jak (w jaki sposób) jesteśmy w owym tymczasowo podjętym ciągu działań „ukrytych” przed tymi, których pozostawiamy na zewnątrz, a w jaki sposób jesteśmy poza nim.

Decyzja o emigracji zarobkowej za granicę nie jest czymś łatwym w życiu wielu ludzi wyjeżdżających z miejscowości, w których dotąd żyli, pracowali, tworzyli kręgi towarzyskie ze znajomymi, przyjaciółmi i ogniska domowe z rodziną. Wyjazd do pracy za granicę jest aktem zarówno ich odwagi, jak i determinacji oraz konsekwencji. Jednakże wszystkie te cnoty nie są tylko naturalnym zasobem, którego siła i autentyczność jest elementem wyłącznie wewnętrznej konstrukcji psychicznej osób podejmujących decyzje o wyjeździe do pracy w niejednokrotnie odległym kraju o odmiennej tradycji, układzie stosunków społecznych, wzorach relacji międzyludzkich, organizacji pracy i kulturach organizacyjnych. Ogromne znaczenie odgrywają tu zewnętrzne czynniki oddziałujące na codzienne postępowanie ludzi, na ich zachowania i działania, składające się na podejmowane przez nich zabiegi, by zapewnić sobie i swoim bliskim godne życie oraz poczucie bezpieczeństwa. W niektórych przypadkach pojawiają się i rozwijają w ludziach myśli o ewentualnościach, które być może nigdy by nie zaistniały, gdyby nie splot jakichś okoliczności zewnętrznych. Coś skłania ich do myślenia o wybraniu tego sposobu na życie – przynajmniej w założeniach – zgodne z ich wyobrażeniami i marzeniami o szczęściu, dobrobycie, sukcesie zawodowym czy też o względnie dobrej egzystencji – swojej oraz bliskich. Jakieś okoliczności doprowadzają ludzi do opuszczenia (na dłużej lub krócej) stron rodzinnych i wyjazdu gdzieś, gdzie być może wszystko jest inne, nowe, obce, ale jednak daje przekonanie lub choćby jedynie nadzieję na odmianę życia, osiągnięcie celów, zaspokojenie potrzeb, które do tego wyjazdu skłoniły. Identyfikacja tych determinujących bądź tylko sprzyjających emigracji czynników stanowi płaszczyznę wyjścia w refleksji nad motywami osób podejmujących decyzje o wyjeździe do pracy za granicę⁴.

Podjmując badania zagranicznych emigracji zarobkowych, jedną z centralnych kategorii analitycznych uczyniono motyw wyjazdów. Należą one do szerokiej dziedziny refleksji nad zjawiskiem będącym przedmiotem podjętych badań. Bynajmniej nie można powiedzieć, iż stanowią punkt wyjścia w rozważaniach, ponieważ – jako takie – pojawiają się w świadomości ludzi podejmujących decyzję o trwałym lub tymczasowym opuszczeniu stron rodzinnych i podróży w nowe strony, pod wpływem tego, co dzieje się w ich życiu i otoczeniu. Motywy, jakimi kierują się w swych wyborach emigranci zarobkowi, są swoistą wypadkową „obecności w ich życiu” szerokiego kompleksu czynników sprawczych i deter-

⁴ Pierwotna wersja akapitu opublikowana została w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 67.

minant. Z jednej strony, w konkretnych indywidualnych sytuacjach życiowych – charakteryzowanych przez uczestników zrealizowanych badań – można zaobserwować znaczące oddziaływanie stosunkowo słabo poddających się indywidualnej modyfikacji – tworzących ramy codzienności ludzi – warunków gospodarczych, społecznych, a także politycznych. Z drugiej zaś strony, relacje ujawniają istotne znaczenie swoistego życiowego *équipement*⁵, decydującego o ich sposobie bycia w tej codzienności, o szczególnych scenariuszach interakcji społecznych, w jakie wchodzi, o ich zachowaniach i działaniach. Ten drugi rodzaj czynników jest bardziej zależny od indywidualnej konstrukcji psychicznej, jak również od osobowości społecznej, ale ze względu na to, że są one nierozzerwalnie związane z pierwszymi, często stanowią ich dopełnienie.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, do podstawowych czynników oddziałujących na motyw wyjazdów zarobkowych za granicę należą przede wszystkim: 1) sytuacja społeczna i gospodarcza w zbiorowościach terytorialnych czy społecznościach lokalnych, w których żyją osoby emigrujące; 2) przypuszczenia, przekonania oraz wiedza, jaką posiadają o warunkach i możliwościach osiągnięcia zamierzonych celów w kraju imigracji; 3) potrzeby i aspiracje, stanowiące bądź to przedmiot marzeń, bądź to przedmiot niepokoju oraz poczucia powinności czy też przymusu.

Czynniki, prowadzące do podjęcia decyzji o poszukiwaniu za granicą sposobów na godne i szczęśliwe życie, stanowią kompleks wzajemnie powiązanych okoliczności, tworzących w uogólniony sposób pojmowaną sytuację życiową, w jakiej znalazły się osoby rozważające ewentualność wyjazdu. Szczególne znaczenie dla ostatecznego „kroku ku nowemu” posiada przekonanie o tymczasowym charakterze sytuacji pracy za granicą.

⁵ Chodzi o szczególne dyspozycje wobec faktów codzienności, rodzaj gotowego uposażenia we wzorce percypowania rzeczywistości oraz intelektualnego i emocjonalnego jej rekonstruowania w myśleniu, a także w każdego rodzaju działaniu. Najbardziej adekwatnym odniesieniem wydaje się tu koncepcja habitusu Pierre’a Bourdieu; por. Kłoskowska A., *Teoria socjologiczna Pierre’a Bourdieu*. Wstęp do wydania polskiego, w: Bourdieu P., Passeron J. C. (2006), *Reprodukcja*, Warszawa: PWN, s. 13–14. Godna uwagi jest też koncepcja stylu myślenia Ludwika Flecka, akcentująca swoisty wpływ okoliczności zewnętrznych i – do pewnego stopnia – niezależnych od jednostki na jej sposób myślenia i doznawania rzeczywistości. Autor oryginalnej koncepcji, odwołując się do słów L. Gumplowicza, pisze: „[...] to, co w człowieku myśli, to wcale nie jest on sam – ale jego społeczna wspólnota. Źródłem jego myślenia nie jest on sam, ale jego społeczne otoczenie, w którym żyje, społeczna atmosfera, w której oddycha, nie może myśleć inaczej, niż to wypływa nieodzwrotnie z koncentrujących się w jego mózgu wpływów otaczającego go społecznego środowiska”; por. Fleck. L. (1986), *Powstanie i rozwój faktu naukowego*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, s. 68 i 71. Treść przypisu przytoczona dosłownie z: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 47.

Kategorie, wyłonione w wyniku przeprowadzonego badania, obrazują wymiar warunków życiowych, tworzących swoistą platformę myślenia o ewentualności wyjazdu do pracy za granicą. Można określić je jako swoiste warunki przyczynowe lub sprzyjające rozważeniu emigracji zarobkowej poza Polskę, dla zaspokojenia potrzeb bądź realizacji wyznaczonych celów i aspiracji życiowych. Badanie przeprowadzone wśród emigrantów zarobkowych z Pomorza Zachodniego ujawniło trzy podstawowe kategorie tworzące warunki przyczynowe:

Pierwszą kategorię stanowi jakość rynku pracy w Polsce⁶. Została ona nasycona następującymi własnościami, wyłoniłymi w toku analizy wypowiedzi emigrantów uczestniczących w wywiadach:

- niezadawalające warunki płacowe;
- wysokie bezrobocie;
- dyskryminacyjna selektywność rynku pracy;
- słabość lokalnych rynków pracy w głębi regionu;
- ograniczona chłonność rynku w zakresie określonych zawodów i specjalności;
- ograniczona dostępność kredytów inwestycyjnych.

Wyłaniający się z relacji emigrantów zarobkowych obraz jakości rynku pracy cechuje się wyraźnymi odcieniami braku nadziei, niepewności i bezynterowności wobec sytuacji panującej w środowiskach ich codziennego życia. Wyraźny akcent charakterystyki emigracji zarobkowych z obszaru województwa kładzie się na ich aspekcie egzystencjalnym, ponieważ w przewadze posiadają one specyfikę „emigracji przeżycia”⁷.

Drugą kategorię warunków przyczynowych emigracji zarobkowej za granicę stanowi pozycja przyszłego emigranta zarobkowego na polskim rynku pracy⁸. Została ona nasycona następującymi własnościami:

⁶ Nazwa kategorii została skonstruowana pod wpływem tego, iż w wypowiedziach emigrantów w różnych postaciach przewijał się wątek ogólnych warunków, jakimi charakteryzuje się polski rynek pracy. Badanie obejmowało, co prawda, tych emigrantów zarobkowych, którzy bądź na stałe mieszkają na Pomorzu Zachodnim, bądź z niego pochodzą, jednak wskazywana przez nich specyfika rynku pracy ma najczęściej charakter strukturalny i jako taka może być kojarzona nie tylko z regionalnymi, ale wręcz z ogólnopolskimi warunkami rynku pracy. Ilustracje do poszczególnych właściwości wyróżnionej kategorii (oraz do pozostałych, wymienionych w dalszej części artykułu), w postaci fragmentów wypowiedzi (łącznie z kodami otwartymi), czytelnik znajdzie w pozycji będącej podstawą niniejszego opracowania: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 68–69 i dalsze.

⁷ Por. Krawczyńska-Butrym K. (2009), *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 18.

⁸ Ilustracje do poszczególnych właściwości wyróżnionej kategorii, w postaci fragmentów wypowiedzi (łącznie z kodami otwartymi, jak również pierwotną treść rozważań nad uzyskanymi

- brak stałego zatrudnienia; niestabilna sytuacja zawodowa;
- niskie dochody;
- marginalizująca ostatnia dekada kategorii wieku produkcyjnego;
- nieatrakcyjny zawodowo wiek młodzieńczych ambicji i braku doświadczeń zawodowych;
- dyskryminowana płeć żeńska;
- ograniczające perspektywy zatrudnienia, miejsce zamieszkania na obszarze niestabilnego rozwoju lub zagrożenia marginalizacją;
- nieatrakcyjne na rynku pracy wykształcenie;
- wysokie, specjalistyczne kwalifikacje zawodowe;
- doświadczenie w pracy za granicą;
- prowadzenie działalności gospodarczej;
- brak perspektyw rozwoju zawodowego w światowym formacie.

O ile poprzednio zarysowana kategoria jakości rynku pracy w Polsce odnosiła się do swoistej przestrzeni zewnętrznych – niezależnych od poszczególnych jednostek – warunków bytowych, zawodowych oraz społecznych, o tyle kategoria pozycji na polskim rynku pracy daje wyraz osobistego uwikłania ludzi w sytuację, w której przyszło im wieść życie na obszarze ich zamieszkania. Czyni ona wyróżnione zewnętrzne ramy działań czymś osobistym dla jednostki, czymś, co wyznacza życiu człowieka określony poziom egzystencji, narzuca miarę dobrobytu, jaką może on „przyłożyć” do swojej codzienności, jakie aspiracje i ambicje może zaspokajać, które zaś pozostaną dlań nieosiągalne, dopóki nie doprowadzi ob do jakiejś bardzo znaczącej zmiany w swoim życiu.

Jak ujawnia wnikliwy ogląd relacji między obydwoma kategoriami warunków przyczynowych wyjazdów do pracy za granicę, emigranci będący ludźmi w wieku startu w życie zawodowe albo tymi, którzy zbliżają się do schyłku kariery zawodowej czy też będący kobietami, albo wreszcie ludźmi, którzy chcieliby wznieść się znacznie ponad poziom dotychczasowych dokonań zawodowych, dostrzegają strukturalne warunki panujące na obszarze ich zamieszkania – a w istocie czasem boleśnie ich doświadczają. Warunki te są niczym szklane ściany, za którymi widać, jak można żyć, ale które tylko wydają niemiły dźwięk w momencie, gdy ci ludzie – pragnąc osiągnąć to, co wydaje się w zasięgu ręki – uderzają w nie głową. Dla nich albo nie ma pracy na lokalnym rynku, albo dochody z tej, którą mogą wykonywać, pozwalają im żyć na granicy ubóstwa czy wręcz degradują ich do kategorii ludzi ubogich. Niektórzy zmuszeni są do wykonywania różnych zajęć bez formalnego zatrudnienia – „na czarno”, co czyni ich „niby-pracownikami”, ludźmi żyjącymi z dnia na dzień, bez zabezpieczenia

wynikami analizy) czytelnik znajdzie w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 70–72.

socjalnego, w stanie ciągłego niepokoju o byt i nade wszystko bez perspektyw na przyszłość⁹.

Trzecia kategoria – sytuacja poprzedzająca decyzję o emigracji¹⁰. Nasyca się ona takimi własnościami, które pozwalają określić je jako tworzące swoisty kontekst sytuacyjny podejmowania decyzji o wyjeździe:

- utrata stałego zatrudnienia;
- wyczerpanie się funduszy inwestycyjnych;
- zakończenie etapu kształcenia;
- panująca w środowisku fala wyjazdów zarobkowych;
- przejście na wczesną emeryturę, wymuszające aktywność zarobkową;
- niespodziewane zawirowanie w życiu osobistym;
- zła sytuacja / atmosfera w miejscu pracy;
- okres przełomu w karierze zawodowej i w życiu.

Wyróżniony zestaw właściwości nasycających powyższą kategorię, oprócz tego, że należy do zestawu warunków przyczynowych emigracji, tworzy również swoisty kontekst sytuacyjny dla myślenia o wyjeździe do pracy za granicę. Za każdym razem osoby, które zdecydowały się na rozpoczęcie „kariery emigranta zarobkowego”, na niedługo przed podjęciem ostatecznych decyzji trafiały w swym życiu na splot szczególnych okoliczności, które – oprócz ogólnych, względnie trwałych warunków ich życia, związanych z sytuacją na polskim (czy regionalnym) rynku pracy oraz z ich pozycją na tym rynku – zmuszały do jakichś radykalnych działań. Wobec narastającego zagrożenia marginalizacją czy wobec realnego widma biedy albo przeciwnie – wobec pogłębiającego się poczucia braku możliwości rozwoju zawodowego zgodnego z ambicjami czy wreszcie wobec niebezpieczeństwa wyhamowania impetu realizowanej inwestycji – niezbędne stało się poszukiwanie takich rozwiązań, które nie miałyby charakteru działań doraźnych, ponieważ te już się nie sprawdziły... Kontekst sytuacyjny ma zatem nade wszystko znaczenie katalityczne dla myślenia o radykalnej zmianie w życiu.

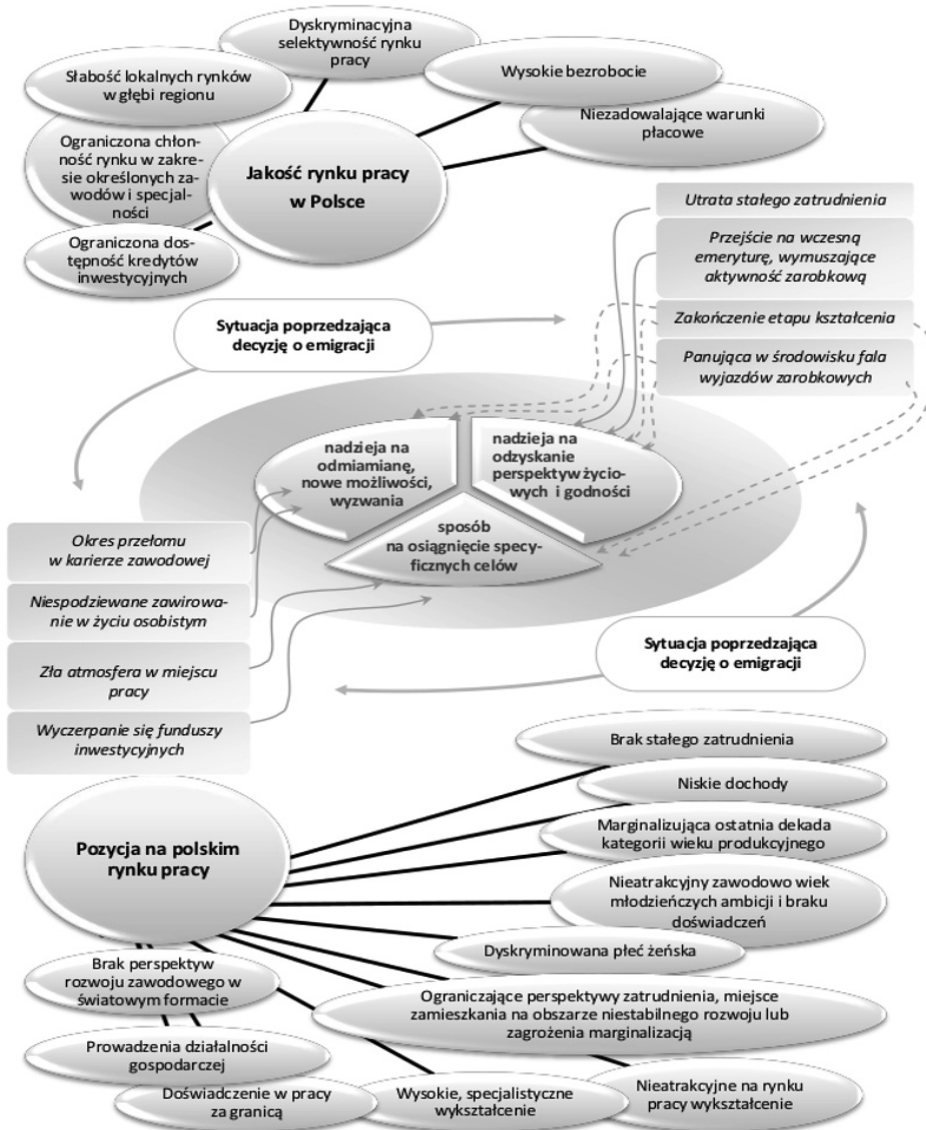
Poniższy rysunek przedstawia układ czynników oddziałujących na decyzję o emigracji oraz główne jej motywy.

⁹ Pierwotna treść akapitu sformułowana została w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 72–73.

¹⁰ Ilustracje do poszczególnych właściwości wyróżnionej kategorii, w postaci fragmentów wypowiedzi (łącznie z kodami otwartymi, jak również pierwotną treść rozważań nad uzyskanymi wynikami analizy) czytelnik znajdzie w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 74–75.

Rysunek 1.

Schemat wpływu warunków przyczynowych i kontekstu sytuacyjnego na sposób postrzegania emigracji zarobkowej za granicę

Źródło: A. Terelak, S. Kołodziejczak (2012a), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, s. 77. Rysunek stworzony w oparciu o wyniki badania własnego.

Ważną perspektywę oglądu czynników oddziałujących na decyzje o wyjazdach do pracy za granicę tworzy szeroka dziedzina, określona w toku analizy materiału empirycznego jako kategoria perspektyw zawodowych na zagranicznym rynku pracy. Jej właściwości, ujawniające się w poszczególnych przypadkach wyjazdów na zagraniczne rynki pracy, określone zostały jako warunki interweniujące w procesie rozważania możliwości emigracji zarobkowej za granicę. Okazuje się bowiem, iż są one niezwykle istotną częścią rozważań, a w konsekwencji również ostatecznych decyzji, ponieważ – zależnie od pozycji przyszłego emigranta zarobkowego na polskim rynku pracy i od warunków, jakie na tym rynku panują – kontekst sytuacyjny myślenia o wyjeździe do pracy za granicę, tworzony przez sytuację poprzedzającą decyzję o emigracji, bądź determinuje podjęcie decyzji, bądź jedynie sprzyja podjęciu decyzji właśnie ze względu na fakty należące do warunków interweniujących. Dzieje się tak, ponieważ nie wszystkie perspektywy, jakie otwierają przed imigrantami rynki pracy krajów przyjmujących, mają charakter czynników „przyciągających”. Niekiedy mogą one oddziaływać na osoby rozważające ewentualność życia na stałe lub tylko czasowej pracy poza Polską „odpychająco” czy „zniechęcająco”. Nie wywołuje zdziwienia prawidłowość, zgodnie z którą jeśli ktoś posiadał w Polsce niską pozycję, nie osiąga za granicą niczego – oprócz znacznie wyższych zarobków rzecz jasna – co mogłoby świadczyć o jakkolwiek pojmowanym awansie. Jedynie dobra pozycja na polskim rynku pracy może implikować atrakcyjne perspektywy zawodowe na rynkach zagranicznych. Oczywiście pod warunkiem dysponowania określonymi atutami na tych rynkach. Warto zatem wyróżnić własności nasycające kategorię perspektyw zawodowych na zagranicznym rynku pracy¹¹:

- zajęcia o charakterze pracy fizycznej, niewymagające wysokich kwalifikacji;
- samodzielna działalność gospodarcza;
- wysoka pozycja zawodowa osób o specjalistycznych, wysokich kwalifikacjach zawodowych;
- możliwość rozwoju zawodowego dla osób z wysokimi aspiracjami;
- status społeczny imigranta zarobkowego.

W przypadku osób, które są w stanie osiągnąć co najwyżej perspektywę zajęć o charakterze pracy fizycznej, niewymagających wysokich kwalifikacji, mamy tę szczególną sytuację, że praktycznie nie dysponują one

¹¹ Ilustracje do poszczególnych właściwości wyróżnionej kategorii, w postaci fragmentów wypowiedzi (łącznie z kodami otwartymi, a także pierwotną treść rozważań nad uzyskanymi wynikami analizy) czytelnik znajdzie w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 80–81.

żadnymi atutami na rynku pracy kraju przyjmującego. W istocie okazują się, że do wykonywania zajęć najprostszych oraz cieszących się małą (albo zgoła żadną) atrakcyjnością wśród pracowników tworzących rodzimą siłę roboczą, wystarczy chęć podjęcia się tych prac. Nawet tak podstawowe kompetencje komunikacyjne w obcym kraju, jak znajomość powszechnego w nim języka, nie są potrzebne ludziom, którzy większość czasu za granicą spędzają w gronie Polaków, co bardzo często tworzy specyfikę życia imigrantów zarobkowych w krajach przyjmujących. Odmienne natomiast przedstawia się perspektywa możliwości rozwoju zawodowego dla osób z wysokimi aspiracjami oraz perspektywa wysokiej pozycji zawodowej osób o specjalistycznych, wysokich kwalifikacjach. Obydwu można przypisać charakter ekskluzywnych, ponieważ należą do nich możliwości zawodowe dostępne praktycznie wyłącznie dla tych imigrantów, którzy dysponują umiejętnościami unikatowymi, a przy tym szczególnie pożądanymi na rynku pracy kraju imigracji. Nadto umiejętności te należą do wiodących, to znaczy takich, że ich posiadanie nie wymaga innych atutów (choć oczywiście im więcej zasobów, tym lepiej...), za wyjątkiem znajomości języka obcego¹².

Warto również podkreślić, iż – jak wynika z przeprowadzonych analiz, dotyczących związków między kategoriami opisującymi sytuację zawodową i życiową poprzedzającą emigrację z Pomorza Zachodniego na zagraniczne rynki pracy a perspektywami zawodowymi, jakie te rynki oferują przybyłym z naszego kraju – jedynie osoby, których pozycja na polskim rynku pracy wyraża się brakiem perspektyw rozwoju zawodowego w światowym formacie mogą ustrzec się przypisania statusu imigranta zarobkowego. W zasadzie wszyscy pozostali z chwilą podjęcia aktywności zawodowej w kraju przyjmującym stają się „pracownikami (i nierzadko również mieszkańcami) specjalnymi”¹³, o odmiennych niż lokalne formach spędzania wolnego czasu, wzorach pracy, standardach zachowań w relacjach interpersonalnych itd.

Oto zatem często osoby, które staną w obliczu jakichś okoliczności tworzących kontekst sytuacyjny, sprzyjający myśleniu o wyjeździe do pracy za granicę,

¹² Treść akapitu w pierwotnej wersji zamieszczona została w: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 86.

¹³ Znamienny jest np. sposób traktowania „polskiej postawy w pracy”, która sprowadza się do aktywnego wykorzystywania szerokiego wachlarza umiejętności zawodowych, zdecydowanie wykraczających poza te, które określone są w zakresie przypisanemu stanowisku. Tzw. „złota rączka z Polski” to pracownik wysoko ceniony za to, że posiada tak wiele umiejętności oraz że tak chętnie wykorzystuje je w pracy, wyręczając tych, którzy są wąsko wyspecjalizowani. Istnieje jednak również inny aspekt stosunku do wszystko potrafiących i zaradnych Polaków. Chodzi o rodzaj lekko ironicznego podziwu, który do pewnego stopnia utrwała przypisanie statusu imigranta zarobkowego; por. Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 82.

uświadamiają sobie, iż oprócz poprawy poziomu dochodów mogą spodziewać się w kraju przyjmującym stosunkowo mało zachęcających do wyjazdu perspektyw życiowych. Wielu z nich całe swoje wysiłki zwróci ku zarabianiu pieniędzy, zaś wolny czas spędzać będą w stosunkowo wąskim gronie Polaków, podobnie źle doświadczonych przez życie, podobnie nieufnych, krytycznych wobec warunków panujących w ojczyźnie, ale również bardziej lub mniej zdystansowanych wobec zastanych wzorów, zwyczajów, stylów życia. Nadto również dochody z pracy za granicą, choć znacznie wyższe niż przed emigracją, zwykle pozostają wyraźnie niższe niż pracowników kraju przyjmującego. Z kolei rodzaj wykonywanej pracy tylko w przypadku wysoko wykwalifikowanych fachowców oraz najwyższej klasy specjalistów nie daje poczucia niskiego statusu imigranta.

Coś zatem sprawia, że w przypadku części osób, na które „siły wypychające” do wyjazdu z Polski (a także „siły zniechęcające” do przyjazdu do krajów przyjmujących), działając w podobny sposób, doprowadzają do zdobycia się na odwagę i pozostawienia (na dłużej lub krócej) najbliższych, sąsiadów, kolegów i całego znanego im świata życia codziennego, by jechać w „nieznane”, by próbować szczęścia na emigracji¹⁴. Z jednej strony, mamy do czynienia z sytuacją, w której ludzie ci w jakimś momencie stracili wiarę w szansę na zachowanie lub odzyskanie w swoim powiecie, gminie czy regionie perspektyw na przyszłość. Coś się w nich przelamało, coś doprowadziło do ostatecznego „wysączenia się nadziei” na zachowanie może nie najwyższego (czasem wręcz skromnego), ale stabilnego i niezagrażonego poziomu życia. Coś pochłonęło marzenia o wykonywaniu takiej pracy, która daje poczucie głębokiej satysfakcji i autentycznego spełnienia zawodowego. Coś wreszcie „zatrulo jadem” ufność w to, że posiadane kwalifikacje, zaangażowanie w pracę, pomysłowość i talent nie będą marnotrawione przez zachłanność ludzi miernych, ale ustosunkowanych, zajmujących piedestały, z których nigdy nie zstąpią, tworzących „układy” posiadające moc przeistaczania wszelkiego entuzjazmu w zniechęcenie lub motania go w kokon nieufności, podejrzliwości i niewiary we własne siły. W ten sposób – na wskroś nicujący życie licznych przyszłych emigrantów zarobkowych – brak perspektyw życiowych doprowadza ich do poszukiwania radykalnych rozwiązań, do myśli o tym, że może – wzorem wielu kolegów, znajomych – za granicą poszukać szczęścia dla siebie. Z drugiej strony, emigracja wiąże się z rozważeniem tego, co można zastać w kraju przyjmującym, jakich warunków pracy i życia można się spodziewać. Osoby, które na polskim rynku pracy zajmują niskie pozycje, które żyją w sytuacji ciągłego zagrożenia utratą zatrudnienia lub po jego utracie

¹⁴ Por. ibidem, s. 82, a także: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012c), *Zagraniczne emigracje zarobkowe mieszkańców województwa zachodniopomorskiego a regionalny rynek pracy*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, s. 103–127.

miesiącami pracują „na czarno”, bez żadnych zabezpieczeń socjalnych, w kraju imigracji mogą liczyć na niewiele wyższą (a czasem nawet niższą) pozycję społeczną i zawodową. Ważne okazuje się to, iż taka praca przynosi dochody i – w obecnych czasach – jest ona zwykle pracą legalną; choć i ten aspekt bywa niekiedy dyskusyjny. Dość powiedzieć, iż w przypadku emigrantów o stosunkowo słabej pozycji na polskim rynku pracy jedynym, co wymiennie zmienia sytuację emigranta i jego rodziny, jest pewny i zazwyczaj wyższy niż w Polsce dochód. Jedynie ci, którzy nie są zmuszeni sytuacją ekonomiczną, a dokonują wyboru wiedzeni potrzebą rozwoju zawodowego czy – szerzej – ogólnego i są niekiedy wysokiej klasy specjalistami w dziedzinach o dużym zapotrzebowaniu na rynku przyjmującym, mogą liczyć na znaczącą zmianę nie tylko w sensie poziomu dochodów, ale również pozycji społecznej. Emigracja tych ludzi – inaczej niż „emigracja przeżycia” – jest zatem elementem realizacji ambicji. W ich przypadku możemy mówić o przeważającym wpływie „czynników przyciągających” nad „wypychającymi” i – zgodnie z klasyczną już koncepcją Everetta Lee – o „pozytywnej selekcji migracji”¹⁵.

Jednakże znamienity jest fakt, iż emigranci posiadający względnie dobrą pozycję na polskim rynku pracy, mogący się pochwalić znaczącymi atutami zawodowymi w kraju przyjmującym, zwykle albo od razu wyjeżdżają z rodziną, albo po pewnym czasie postanawiają ściągnąć najbliższych do siebie i osiedlić się na stałe, albo – jeśli emigracja całej rodziny z jakichś względów nie jest możliwa – tak organizują sobie pracę i życie za granicą, by raczej mieszkać w Polsce i dojeżdżać do pracy, na przykład w Hamburgu, Berlinie czy Sztokholmie. Stosunkowo łatwo opierają się oni przypisaniu statusu imigranta zarobkowego, właśnie ze względu na atuty zawodowe, kapitał kulturowy, sposób myśle-

¹⁵ „Charakter selekcji migracji zależy, zgodnie z ustaleniami Everetta Lee, od wielkości udziału imigrantów przejawiających bądź pozytywny stosunek do warunków rynku pracy oraz życia kraju przyjmującego, bądź negatywny stosunek do warunków panujących w kraju odpływu. W sytuacji przewagi napływu pierwszego typu imigrantów mamy do czynienia z selekcją pozytywną, natomiast w przypadku przewagi napływu emigrantów drugiego typu, selekcja migracji posiada charakter selekcji negatywnej. Jak piszą autorzy pozycji stanowiącej kompendium wiedzy teoretycznej na temat migracji zarobkowych: «Jako selekcję pozytywną Lee rozumie relatywnie większy udział migrantów wysokiej jakości, zaś jako negatywną sytuację odwrotną. Migranci reagujący początkowo na czynniki dodatnie w miejscu przeznaczenia są selekcjonowani pozytywnie, w tym przypadku wyjeżdżają te osoby, które nie są zmuszone do migracji, ale w najlepszy sposób są w stanie ocenić i wykorzystać czynniki przyciągające (sprzyjające). Z drugiej strony, migranci reagujący początkowo na czynniki negatywne w miejscu pochodzenia będą selekcjonowani negatywnie lub też nie będą selekcjonowani w ogóle (jeśli obejmują one całe grupy ludności).» Górny A., Kaczmarczyk P. (2003), *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Seria: *Prace migracyjne* nr 49, Warszawa: Instytut Spraw Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, s. 41.”. Treść przypisu przytoczona dosłownie z: Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą...*, op. cit., s. 111.

nia o swoim wyjeździe oraz cele, jakie sobie wyznaczyli, podejmując decyzję o emigracji.

Pozostali natomiast decydują się na rozłąkę z rodziną, ciężką pracę – niejednokrotnie taką, która nie cieszy się zainteresowaniem wśród rodzimych pracowników kraju przyjmującego, decydują się na życie w warunkach mieszkaniowych niejednokrotnie znacznie gorszych niż w Polsce, a nadto trafiają do niemal ksenofobicznie funkcjonujących enklaw życia społecznego swoich rodaków. Przyjęcie takiej perspektywy życiowej, z pewnością mocno uwarunkowanej czynnikami natury psychologicznej, ma jedną – wspólną w zasadzie wszystkim emigrantom wahadłowym – właściwość ogólną, którą jest tymczasowość emigracji zarobkowych. Wyjazdy do pracy za granicę mają, w przypadku osób „przymuszonych egzystencjalnie”, charakter tymczasowy, ponieważ decyzja o samotnym (tzn. bez rodziny) wyjeździe, prowadzącym do trudnej do zniesienia rozłąki z najbliższymi i innymi, jest o wiele łatwiejsza, gdy zakłada tylko czasowy charakter tej zmiany w życiu. Z drugiej strony, emigracja zarobkowa jest aktem poszukiwania zagubionego poczucia kontroli, sprawstwa, poczucia, że coś w ich życiu od nich zależy, że mogą nim kierować, przeciwstawiając się zrządzeniom losu, bezwzględny warunkom posiadającym moc odbierania godności i straszącym widmem ubóstwa.

Jednakże ten swoisty akt sprzeciwu wobec społecznych mechanizmów degradacji statusowej jest tymczasowy już u swych podstaw – skoro decyduje się jedynie na emigrację zarobkową, nie zaś pełną. Pozwala to przyjąć za granicą status imigranta, wykonującego pracę gorzej płatną niż obywatele kraju przyjmującego, czasami też zajmującego się czymś nie tylko odmiennym od tego, co dotychczas stanowiło jego zajęcie w Polsce, ale także nieodpowiadającym jego kwalifikacjom zawodowym oraz formalnemu wykształceniu. Niekiedy również zajęcia te nie zaspokajają osobistych ambicji emigrantów. Nie sposób jednak bagatelizować faktu, iż dochody uzyskiwane w kraju przyjmującym, mimo że niższe niż tubylców, są pięć, sześć razy wyższe niż w Polsce. Natomiast co do osobistych ambicji, to znaczenie tymczasowego charakteru emigracji zarobkowych okazuje się mieć jeszcze bardziej fundamentalne znaczenie. Przyjęcie statusu imigranta w niejednym przypadku oznacza pozostawienie ambicji w kraju, w domu...; bo – dla niektórych emigrantów zarobkowych – to przyszłość dzieci jest ambicją, dla niektórych – emigracja jest elementem planu, wstępem, warunkiem realizacji osobistych ambicji, ale po powrocie, w Polsce...¹⁶.

Przedstawiony poniżej rysunek nr 2 pozwala prześledzić mechanizm dochodzenia do podjęcia decyzji o wyjeździe do pracy za granicę, ujawniający się

¹⁶ Por. *ibidem*, s. 82–83.

w relacjach emigrantów, w przypadku których zdecydowaną przewagę zyskują czynniki „wypychające” nad „przyciągającymi”.

Rysunek 2.

Własności emigracji zarobkowej, podejmowanej z przymusu egzystencjalnego

Źródło: A. Terelak, S. Kołodziejczak (2012a), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, s. 100. Rysunek stworzony w oparciu o wyniki badania własnego.

PODSUMOWANIE

Jedną z centralnych kategorii analitycznych w badaniach nad zagranicznymi emigracjami zarobkowymi są motywami wyjazdów. Artykuł stanowi próbę opisu znaczenia zjawiska tymczasowości emigracji jako ważnej perspektywy oglądu czynników warunkujących decyzje o wyjeździe do pracy za granicę, pociągającym za sobą rozliczne konsekwencje, w tym szczególnie uciążliwą koniecznością przyjęcia statusu imigranta zarobkowego. Tymczasowość traktowana jest jako specyficzna odmiana warunków czasowych, niejako oddzielonych od zaplanowanej biografii, tworzącej ramy autentycznej tożsamości ludzi. W zależności od sytuacji życiowej i warunków społecznych oraz gospodarczych, w jakich znajdują się przyszli emigranci, tymczasowość przyjmuje w ich wyborach odmienne znaczenie.

BIBLIOGRAFIA

- Bourdieu P., Passeron J. C. (2006), *Reprodukcja*, Warszawa: PWN.
- Fleck L. (1986), *Powstanie i rozwój faktu naukowego*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Krawczyńska-Butrym K. (2009), *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2012a), *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2012b), Środowisko pracy w Polsce i za granicą w relacjach emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego, w: Leoński J., Wątróbski L. (red.), *Diaspora*, tom 5: *Migracje Polaków – przeszłość i teraźniejszość. Zagadnienia teoretyczne oraz diaspora polska w Hiszpanii, Chorwacji, Francji, na Węgrzech, w Palestynie i Nowej Zelandii.*, Szczecin: Zakład Historii Socjologii i Badań nad Wielokulturowością w Ośrodku Studiów i Badań Polonijnych Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2012c), *Zagraniczne emigracje zarobkowe mieszkańców województwa zachodniopomorskiego a regionalny rynek pracy*, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2013), Emigracja zarobkowa z Pomorza Zachodniego do Niemiec, w: *Polen in Deutschland – Neue Formen, neue Welten und alte Traditionen*, Chemnitz: Technische Universität Chemnitz.